

Володимир Косик

(Сорбона, Франція: УВУ-Мюнхен)

МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ: “РУССКИЙ МІР”

«Пізнайте Правду,
а Правда визволить Вас»
(Св. Письмо)

У статті висвітлюється історія створення і функціонування Київської (Руської) Митрополії, йдеться про розкол у Київській Митрополії (1147 р.), про перенесення назви «Русь» до чужої держави (XIX ст.). Стверджується, що автокефалія Російської Православної Церкви датована 1458, а московський патріархат створено 1668 р.

Ключові слова і словосполучення: Київська великодержавна (Русь), Київська Митрополія, Русь і Захід, галицька і московська митрополії.

Розвиток християнської церкви на сході Європи, як, зрештою, і в інших частинах європейського континенту, відбувався під безпосереднім впливом політичних структур і соціально-політичного життя цих країн. Оскільки в XI ст. майже всі країни Східної Європи належали до одного державного утворення, слід спочатку спинитися на політичній структурі цього утворення.

Київська великодержавна

На чолі цього державного утворення був Київ, столиця нинішньої України. Тому історики найчастіше називають це утворення (з привички, хоч термін не зовсім відповідає історичній дійсності) “Київською Руссю”, або, рідше, Київською державою (цей другий термін більше відповідає історичній дійсності). Але історична і фактична назва цієї держави була **“РУСЬ” (Авт.)** (а не як сьогодні привикли її називати “Київська Русь”).

Структура цієї держави завжди ще залишається предметом досліджень і дискусій. Безсумнівно, що ця держава не була і не могла бути однонаціональною. Київ тримав у васальній залежності території різні народності¹. Дехто з істориків називає її «конфедерацією окремих земель»², окремих самостійних князівств. Інші вважають, що це був «союз союзів» чи «надсоюз», або «суперсоюз»³. На українському науковому конгресі з нагоди 1000-річчя хрещення України-Русі, що відбувся в квітні – травні 1988 р. у Мюнхені, висловлено думку, що це був свого роду «коммонвелт» (співдружність).

Насправді це була **середньовічна імперія**, подібна до інших середньовічних слов'янських імперій (імперії Само, Болгарської та Моравської імперій). Російський академік Б. О. Рыбаков назвав її *«ранньофеодальною*

¹ Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1913. – Т. 1. – С. 372-374; Пашуто В. Т. Черты политического строя Древней Руси / В. Т. Пашуто // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 73-74.

² Пашуто В. Т. Там само. – С. 15.

³ Рыбаков Б. А. Первые века русской истории / Б. А. Рыбаков. – М., 1964. – С. 149, 150. У перекладі на французьку мову назва праці звучить: «Початки Росії» (Москва, 1966: В. А. Rybakov, Les débuts de la Russie, Moscou, 1966). Вже тут видно, як російська наука предстає Русь перед світом.

*імперією*¹. Її створила і нею керувала держава, що оформилася на території нинішньої України довкола Києва і яка мала назву «Русь». В XI ст. ця назва поширилася на землі на захід від Київщини, тобто на пізніші галицько-волинські землі. **Інші території імперії аж до її розпаду в першій половині XII ст. і ще довгий час пізніше Руссю не називалися**².

Русь, якої зовнішня політика в основному була спрямована на південь, прийняла християнство з Візантії у 998 році. Структура церкви в Київській імперії збігалася переважно з адміністративним поділом держави – на землі чи волості. Столиці земель (волостей) ставали осідками єпископів³. На початку XI ст., крім Києва, єпископства існували в Чернігові, Переяславі, Новгороді і, може, в Перемишлі. І. Власовський вважає, що за Володимира Великого могло бути шість єпископств⁴. М. Чубатий припускає, що в той час існувало від 6 до 8 єпископств, у тому числі архієпископство в Тмутаракані і єпископство в Перемишлі⁵.

Згідно з М. Брайчевським, на початку XI ст. в Русі існували єпархії (крім Києва) в Чернігові, Білгороді, Тмутаракані, Володимирі-Волинському, Перемишлі, Новгороді, Ростові, дещо пізніше – в Юр'єві і Турові. Однак точно встановити кількість єпископств за Володимира дуже важко.

Незвичайно цікавим є розміщення єпископств. Воно свідчить про те, що християнство поширювалося дуже швидко в Україні і якоюсь мірою в Білорусії, і набагато повільніше на півночі, за винятком Новгорода, де, як і в

¹ Рыбаков Б. А. Первые века русской истории / Б. А. Рыбаков. – М., 1964. – С. 149, 150. У перекладі на французьку мову назва праці звучить: “Початки Росії” (Москва, 1966: В. А. Рыбаков, Les débuts de la Russie, Moscou, 1966). Вже тут видно, як російська наука представляє Русь перед світом.

² Грушевський М. Історія України-Руси. – С. 190-192; Брайчевський М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – К., 1968. – С. 162; Третьяков П. Н. У истоков древнерусской народности / П. Н. Третьяков. – Л., 1970. – С. 73, 76; Тихомиров М. Н. Происхождение названий «Русь» и «Русская земля» / М. Н. Тихомиров // Советская этнография, VI-VII, 1947. – С. 60; Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства / А. Н. Насонов. – М., 1951. – С. 47-50; Фроянов И. Я. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, Л. Ю. Дворниченко. – Л., 1988. – С. 84; Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – К., 1984. – С. 67. Деякі історики вважають, що розподіл держави-імперії між трьома синами Ярослава нагадує поділ імперії Карла Великого між його онуками: Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі / І. М. Шекера. – К., 1963. – С. 143.

При обговоренні питання про структуру й устрій імперії варта уваги думка І. Я. Фроянова і А. Ю. Дворниченка, які твердять, що «суперсоюз» племінних союзів розпався наприкінці X ст. і на початку XI ст., а на його місці прийшли міста-держави грецького типу, подібні до античних полісів. Ці міста-держави розвинулися у волості чи землі, які були значною мірою незалежні і завжди прагнули до повної самостійності. Ці міста-держави по суті були не князівствами (хоч на їх чолі стояв князь), а республіками, в яких верховним органом влади був не князь, а народне віче (І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства... – С. 60, 265-266). Треба додати, що ряд авторів, у тому числі М. Брайчевський, вважають, що термін «Русь» в домонгольській добі застосовувався в двох значеннях: щодо Середнього Дніпра, а також для окреслення всіх земель, які визнавали владу великого князя київського.

³ Ричка В. М. Про феодальний устрій Церкви в Київській Русі / В. М. Ричка // Укр. іст. журн., 1987. – № 8. – С. 99.

⁴ Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 45.

⁵ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк, 1965. – Т. 1. – С. 258-260, 273, 724-725.

інших районах півночі, християнство було впроваджено **силою**¹. В XI ст. на півночі, за винятком Новгороду, єпископств ще не було. Направлені в другій половині століття до Ростова єпископи мусіли покинути місто, а один з них був убитий². У той же час поставали єпископства на півдні імперії: у Володимирі-Волинському, Білгороді, Полощку.

Процес християнізації на просторах Північно-Східної Європи розтягнувся на кілька століть³. Населення території, яка була заселена східними кривичами, вятчичами і переважно угро-фінськими племенами, з містами Ростов, Суздаль, Владимир-на-Клязьмі, і на якій оформилася багато пізніше Росія, було напевне до християнства лише в XII ст. Літописний текст початку XII ст. свідчить, що кривичі і вятчичі залишилися язичниками *«ще і тепер»*⁴. У XII ст. створено смоленську, ростовську і рязанську єпархії, а в XIII ст. – суздальську.

Організація Церкви

Першу згадку про форму організації церкви в Київській державі знаходимо у «Повісті временних літ», тобто «Повісті минулих літ», що збереглася у відписах в Лаврентіївському та Іпатіївському літописах. Там записано під 1037 р., що Ярослав Мудрий збудував церкву Св. Софії, яка стала осідком митрополії⁵. Деякі дослідники вважають, що митрополія була створена в Києві раніше, мабуть, відразу після хрещення Києва або не пізніше 995-997 рр.⁶ Лаврентіївський і Іпатіївський літописи згадують уперше про митрополита в Києві, Теотемпта, у 1039 р.⁷ Никонівський літопис з XVI ст. називає трьох митрополитів перед Теотемптом: Михайла (988-992), Леонтія (992) й Івана (1008)⁸, але їх існування непевне. На думку деяких авторів, першим митрополитом міг бути Теофілякт, колишній митрополит Себасти у Вірменії, якого «перенесено» в Русь близько 988 р., а його наступником (чи одним з наступників) міг бути Іван⁹. Існування митрополії кілька років після хрещення Києва випливає з грецького списку митрополії Константинополя¹⁰. Однак дехто вважає, що до приїзду митрополита Теотемпта, чи радше до 1037 р., в Києві була не митрополія, а архієпископство¹¹.

Оскільки «Повість временних літ» подає дуже мало відомостей про первісних ієрархів, історики створили шляхом здогадів кілька теорій походження її організаційної структури: візантійську, болгарську, римську, тмураканську¹².

¹ Запровадження християнства на Русі. – К., 1988. – С. 82-89; Титов В. Е. Православне / В. Е. Титов. – М., 1967. – С. 49-50; «Крещение Руси» в трудах русских и советских историков. – М., 1988. – С. 29.

² Церковь в истории России (IX в. – 1917): Критические очерки. – М., 1967. – С. 51-52; Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. 1. – С. 208.

³ Запровадження християнства... – С. 82.

⁴ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 14; Запровадження християнства... – С. 82; Церковь в истории... – С. 57-58.

⁵ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 151.

⁶ Запровадження християнства... – С. 76, 194, 195; Ричка В. М. Про феодальний устрій... – С. 97.

⁷ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 153; – Т. 2. – С. 141..

⁸ Там же. – Т. 9. – С. 80, 81, 83.

⁹ Vodov V. Le millénaire de la nation russe, in «Histoire» / V. Vodov, Paris. – № 112, juin, 1988. – P. 24.

¹⁰ Там же. Ми живимо назву міста Константинополь, хоч вживається теж назву Константинопіль.

¹¹ Чубатий М. Історія... – С. 238-262; Великий А. Г. З літопису християнської України / А. Г. Великий. – Рим, 1968. – Т. 1. – С. 129-136.

¹² Чубатий М. Історія... – С. 241, 257-258.

Київська митрополія була підпорядкована константинопольському патріярхові, який мав затверджувати митрополитом кандидата, обраного собором єпископів митрополії¹. Однак насправді патріярх призначав митрополита з грецьких єпископів. У 1051 р. на розпорядження Ярослава Мудрого собор єпископів у Києві без узгодження з патріярхом обрав митрополитом, як засвідчує літопис, “русина Іларіона”.

В літописі дослівно подається: “Поставив Ярослав Іларіона митрополитом, Русина...”². Тут літопис ужив цей справді державно-етнічний термін «русин» не перший раз. Його зустрічаємо багато разів, коли йде мова про міжнародний договір з Грецією в 411 році та такий же договір у 944 році. Ось декілька уривків з літопису: “Якщо ж заміряться хто з русів узяти [що-небудь] у людєй цесарства нашою, [то той], що це вчинить, покараний буде вельми... А якщо таке саме вчинить гречин русинові, — нехай дістане ту же кару, яку ото дістав він [русин]. Якщо ж приключиться украсти що-небудь русинові в греків чи гречини в русів, [то] належить, щоб [крадій] повернув не лише одне [вкрадене], але й ціну його...” “...І нехай не мають руси права зимувати в усті Дніпра, Білобережжі, коло [острова] святого Елевферія, а коли прийде осінь, хай ідуть вони у доми свої в Русь... А якщо уб’є християнин русина чи русин християнина, — нехай задержать того, що вчинив убивство, родичі вбитого [і] хай уб’ють його... А якщо ударить мечем, чи списом, чи яким іншим знаряддям русин гречина чи гречин русина, — хай за цей злочин заплатить він п’ять літр срібла по закону руському... А нехрещені руси хай покладуть щити свої, і мечі свої оголені, і обручі свої, і інше оружжя і хай клянуться, що все, написане на хартії сій, [буде] додержано Ігорем, і всіма боярами, і всіма людьми, і землю Руською в наступні літа і завжди. Якщо ж хто із князів чи із людєй руських, чи християнин, чи нехрещений, переступить се, що написано на хартії сій, — йому належить від оружжя своєю померти...”³ [всюди підкреслення наші. — В.К.]

Чи потрібно підкреслювати, що у X-му столітті не існувала ні Московія, ні Росія. А українці західні землі уживали назву русин до Другої світової війни.

Призначення русина Іларіона митрополитом у Києві було першим актом, що виявляв волю Києва поширити права митрополії⁴. Проте в 1055 р. патріярх прислав іншого митрополита — грека⁵. Отже Іларіон не був затверджений Константинополем, а князь, намагаючись утримати добросусідські взаємини з Візантією, не наполягав на цьому⁶.

Якими були відносини між церквою і державою в XI ст.? Яке було місце церкви в політичному житті країни? «Повість временних літ» приписує Володимирові Великому ініціативу хрещення Києва, впровадження хрести-

¹² Полонська-Василенко Н. Историчні підвалини УАПЦ / Н. Полонська-Василенко. — Рим, 1964. — С. 24; Никольский Н. М. История Русской Церкви / Н. М. Никольский. — М., 1983. — С. 32.

¹ Літопис Руський, за Іпатським списком, переклав Леонід Махновець. — К. : Дніпро, 1989. — С. 95.

² ПСРЛ. — Т. 1. — С. 47, 50, 51. Літопис Руський..., С. — 27-30.

³ ПСРЛ. — Т. 1. — С. 155; Полонська-Василенко Н. Историчні... — С. 24; Запровадження християнства... — С. 80.

⁴ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. — М. ; Л., 1950. — С. 182-183; Запровадження християнства... — С. 81.

⁵ Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений / М. В. Левченко. — М., 1956. — С. 400-401; Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв. / М. Д. Приселков. — СПб., 1913. — С. 110-111; Запровадження християнства... — С. 81.

янства в державі і призначення священників, наприклад, у Києві. В «Повісті» вказується, що Ярослав, як ми бачили, «поставив» Іларіона митрополитом, а Луку Жидята – єпископом у Новгороді¹. Однак це не дає підстави твердити, що київські князі втручалися в церковні справи чи бажали підпорядкувати собі Церкву, зробити з неї інструмент світської політики і влади князя.

Зате у Візантії імператор стояв над патріярхом, втручався у церковні справи і навіть справ віри. В Русі, тобто в середньовічній Україні, така форма співвідношення між державою і церквою не прищепилася. Коли у 996 р. Володимир Великий не робив заходів проти численних розбійників, бо, як свідчить літопис, боявся гріха, єпископи (мабуть, усі греки) йому заявили, що він «поставлений Богом» і має право карати². Варто відмітити, що жоден з київських князів не покликався на те, що він «поставлений Богом» і не надуживав влади під цим приводом. При тому київські володарі зважали на думку єпископів чи митрополита, які часто були посередниками між народом (вічем) і князем та між посвареними князями³.

В XI ст. і на початку XII ст. у Києві митрополити грецького чи іншого походження старалися поводитися нейтрально, пристосовуватися до місцевих умов і вимог. Але, крім митрополитів-русинів, а саме Іларіона (а, може, також Єфрема і Миколая)⁴, митрополити були не патріотами Русі, а урядовцями Візантії, керівниками Церкви, яка підлягала Константинополю.

Одержавши самоуправління, Церква в Русі як незалежна інституція існувала, так би мовити, окремо від держави, як повноправний фактор духовного життя, сторож морального закону, християнської моралі, людяності. Засновані на візантійських церковних нормах церковні установи Володимира і Ярослава були більше гуманними, ніж візантійські, і вводили певні місцеві або й західні елементи. Вони регулювали питання юрисдикції Церкви над «церковними людьми» і справи її утримання⁵. Відносини між Церквою і державою відзначалися доброзичливістю і практикою християнського життя. Російський філософ Юрій Федотов говорив з цього приводу, що «київський досвід» співвідношення християнської Церкви і християнської держави «*може служити як одне з найкращих досягнень християнства*»⁶. Він, як і інші історики, називає цей час періодом «*київського християнства*»⁷. Проте більшість авторів чомусь відносять його до «*російського християнства*», що не відповідає історичній дійсності.

Взаємини з Заходом

Русь, тобто середньовічна Русь-Україна, постійно підтримувала політичні, дипломатичні й династичні зв'язки із Заходом. Никонівський літопис говорить про досить частий обмін посольствами між Києвом і Римом, зокрема в другій половині X і на початку XI ст.⁸ Інші літописи, щоправда, про це не

¹ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 118, 121-122, 150.

² Там же. – С. 126-127.

³ Покровский М. Н. Избранные произведения / М. Н. Покровский. – М., 1966. – Кн. 1. – С. 162; ПСРЛ. – Т. 1. – С. 229-230; Фроянов Й. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства... – С. 47-48.

⁴ Чубатий М. Історія... – С. 415-428, 724.

⁵ Там же. – С. 268-273; Власовський І. Нарис... – С. 49-55.

⁶ Fedotov G. F. The Russian Religious Mind, Kievan Christianity / G. F. Fedotov. – Harvard, 1946. – P. 400.

⁷ Чубатий М. Історія... – С. 268, 756.

⁸ ПСРЛ. – Т. 9. – С. 39, 59, 64, 65, 68; Шекера І. М. Київська Русь XI ст. в міжнародних відносинах / І. М. Шекера. – К., 1967. – С. 59-60; Татищев В. Н. История российской / В. Н. Татищев. – М.; Л., 1963. – Т. 2. – С. 64.

згадують і тому дехто вважає ці відомості сумнівними. Однак незаперечним залишається важливий факт, що починаючи від епохи Володимира Великого, діти київських князів часто вінчалися з католиками чи католичками з країн Центральної й Західної Європи.

Княгиня Ольга нав'язала контакти не лише з Візантією, але також з германським імператором Оттоном I-им. Князь Володимир Великий нав'язав дружні зв'язки з королем Угорщини з метою забезпечити західні кордони країни від нападів Польщі.

Починаючи від володіння Ярослава Мудрого, сина Володимира, королі європейських держав – Угорщини, Польщі, Норвегії, Священної Імперії, Франції – одружувалися з київськими князнями. Київські князі женилися з жінками великих європейських династій. Дочка Ярослава Мудрого Анна стала жінкою французького короля Генрика I-го, княжна Евпраксія була жінкою імператора Генрика IV-го. Син Анни, Філіп, став королем Франції. Старший брат Анни одружився з дочкою Гарольда, останнього англо-сакського короля Англії. Інший брат Анни одружився з дочкою візантійського імператора Константина XII Мономаха.

Внук Володимира Великого князь Володимир Мономах був жонатий з Гітою, дочкою короля Англії Гарольда II, а син Володимира Мономаха взяв за дружину дочку короля Швеції Інгвара.

Члени європейських династій знаходили притулок на київському дворі у час заворушень в їх країнах. Так було з Оляфом Трігвасоном, королем Норвегії, двома синами Едмунда, короля Англії, Едвіном і Едвардом, дочкою і синами короля Угорщини Ляшля Лисого та ін.

Син Ярослава Мудрого Ізяслав шукав підтримки і дружби в папи римського Григорія VII. Після послаблення влади Києва, коли політичний центр в Україні перенісся до Галича, політичні і торговельні зв'язки з європейськими державами, включно з Римом, продовжувалися.

Також російські історики визнають, що в XI ст. «Русь у своєму політичному житті була значно більше зв'язана із Західною Європою, ніж з Візантією і балканськими слов'янами»¹. Дійсно, правдою є, що Русь-Україна була європейською державою.

Розкол у церкві 1054 р. не змінив цих династичних взаємин Києва з католицькими дворами Європи. В Україні-Русі не помітно жодних упереджень щодо католицького віросповідання. Вигнаний братами з Києва Ізяслав не завагався вислати свого сина Ярополка з жінкою Гертрудою до Риму в 1075 р., щоб прохати інтервенції папи на його користь у польського короля². Русини-українці шанували католицьких святих, яких не визнавала Візантійська Церква, як наприклад Олафа, Вита, Людмилу, В'ячеслава і Миколу³. Російський історик В. Т. Пашуто правильно відзначає, що це «відповідало духові віротерпимості» в Русі, тобто в середньовічній Україні. Відомий факт, що у першій чверті XII ст. католицькі ченці з Регенсбурга їздили до Києва за допомогою, щоб закінчити будову церкви св. Якуба і Гертруди⁴.

¹ Мошин В. О русско-южнославянских связях / В. Мошин // Русская литература XI-XVII веков среди славянских литератур. – М. ; Л., 1963. – С. 43.

² Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1968. – С. 129-130; Великий А. Г. З літопису..., поп.цит. – С. 214-228.

³ Полонська-Василенко Н. Історичні... – С. 32-33; Пашуто В. Т. Внешняя политика... – С. 131.

⁴ Пашуто В. Т. Указ. соч. – С. 136; Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1972. – Т. 1. – С. 149.

Щоправда, в другій половині XI ст. лунали голоси проти шлюбів з католиками: митрополита Георгія, автора «Стязанія з латиною», митрополита Івана II, автора «Церковних правил», та ченця Теодосія¹. За Володимира Мономаха (1113-1125) знову з'явилась полемічна література. Однак антикатолицькі настрої не набули поширення. Члени княжих родів і надалі вінчалися з представниками цього віросповідання, сам князь Володимир Мономах був одружений з Гітою, дочкою англосакського короля Гардрода II, в його родині були й інші католики², і так було до занепаду руської держави в середині XIV ст.

Церква після розпаду великодержави

Русь зазнала деяких змін у своїй структурі в середині XI ст., коли Чернігів і Переяслав стали окремими землями (волостями)³. Це позначилося на структурі церковної організації. На думку ряду дослідників, у зв'язку з цими змінами виникли дві нові ефемерні «титularні» митрополії, котрі були зареєстровані в Константинополі⁴.

Проте чернігівська митрополія стала знову єпископством уже наприкінці 80-х років XI ст., а переяславська – дещо пізніше. Ці ефемерні митрополії втратили підставу для існування після того, як всі три волості Русі опинилися під владою одного князя – Всеволода (1077-1093), а церковна влада знову опинилася в руках київського митрополита.

Розпад Київської великодержави стався пізніше, у 1132-1135 рр. Ця великого значення подія разом з активізацією боротьби між впливами Риму і Константинополя в Східній Європі, ускладнили ситуацію в Київській митрополії. Виникнення самостійних держав на території колишньої Київської великодержави автоматично створило передумови також і для розпаду митрополії. Тому в ній назрівала криза, з'явилися суто політичні мотивації в діяннях митрополита і деяких єпископів.

Під час розпаду Київської імперії митрополит-грек Михаїл (1131-1145) почав ставити на єпископства в північних державах (князівствах) греків і підтримував політику князів провізантійської орієнтації⁵. Але на півдні він був змушений погодитися з призначенням єпископами русинів. Одночасно в митрополії розпочалася пропаганда проти Риму і західних християн, про що свідчить поява «Слова о вірі християнській і латинській»⁶.

Коли в 1139 р. в Києві посів Всеволод II, противник Візантії і прихильник русько-української орієнтації, між митрополитом і князем виник конфлікт. У 1140 р. князь наказав заарештувати союзника митрополита – новгородського єпископа Никіфонта, який приїхав до Києва на чолі новгородського посольства. Був також ув'язнений і вивезений до Києва турівський єпископ грек

¹ Полонська-Василенко Н. Історичні... – С. 32.

² Чубатий М. Історія... – С. 744-745; Пашуто В. Т. Внешняя политика... – С. 135, 146.

³ Фроянов Й. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства... – С. 86.

⁴ Поппз А. В. Русские митрополии константинопольской патриархии в XI столетии / А. В. Поппз // Византийский временник. XXVIII. – 1968. – С. 85-108; Запровадження християнства... – С. 77; Ричка В. М. Про феодальний устрій... – С. 102. Не всі автори вважають, що тоді стався розпад Київської Русі на самостійні князівства. М. Брайчевський уважає, що Київська Русь існувала до Батієвої навали.

⁵ Церковь в истории... – С. 59; Чубатий М. Історія... – С. 453-455.

⁶ Там же. – С. 473.

Аким¹. Боротьба між князем і митрополитом закінчилася тим, що в 1145 р. митрополит мусив залишити Київ і повернутися до Візантії. Перед від'їздом він заборонив канонічні акти і служби в Софійському соборі².

У митрополії, влада якої поширювалася на різні держави, створилося два табори, намітилися дві тенденції: русько-українська, що прагнула до самостійності митрополії, точніше – її південної частини, і суздальсько-візантійська, на чолі якої став новгородський єпископ, прихильник Візантії.

Фактичний розкол митрополії

У 1147 р., на пропозицію князя Ізяслава в Софійському соборі в Києві було скликано собор єпископів. Ізяслав дотримувався західної орієнтації, його дружина, дочка угорського короля, була католичка. Учасники собору обстоювали право Києва наставляти собі свого митрополита без попереднього узгодження з Константинополем³. Вони обрали й інтронізували нового митрополита – русина Кліма Смолятича, ченця з Києва (чи Київщини).

Але прихильники нового митрополита були лише єпископи-русини, а єпископи-греки з північних єпархій виступили проти нього⁴. Можна погодитися з В. Т. Пашуто, який вважає, що **саме на цьому соборі відбувся розкол митрополії**⁵. Північні єпископи відмовилися підпорядкуватися новому митрополитові. Це був **початок процесу оформлення двох окремих Церков на території митрополії**.

У 1156 р. Константинополь, який не погодився з поставленням русина митрополитом, направив у Київ свого митрополита Костянтина. Відтоді митрополія мала двох митрополитів. Клим Смолятич переїхав жити на галицько-волинську землю і в подальшому підтримував князів антивізантійської орієнтації. Митрополити-греки дуже обстоювали право Константинополя поставляти митрополитів у Київ. Костянтин I прокляв пам'ять покійного Ізяслава за ініціативу скликання єпископського собору та обрання Кліма Смолятича⁶. Але Ростислав, який зайняв княжий престол, відіслав до Константинополя наступника Костянтина, митрополита-грека Івана IV (1164), оскільки той був поставлений без його згоди⁷, і покликав до Києва Кліма Смолятича.

До Константинополя поїхала делегація русинів з вимогою, щоб Клим Смолятич був проголошений єдиним митрополитом у Києві⁸.

Рішення направити делегацію було зумовлене, між іншим, як зазначає російський історик Ю. А. Лимонов, *«незадоволенням пастви греком-митрополитом у Києві, в Київському князівстві, як також Переяславі Руським і Чернігові»*⁹, тобто на півдні митрополії, або, іншими словами, в Русі-Україні. Зрештою Ростиславу довелося погодитися на Івана IV¹⁰.

¹ Великий А. Г. З літопису... – Т. 2. – С. 36; Чубатий М. Історія... – С. 456, 479.

² Великий А. Г. З літопису... – Т. 2. – С. 38; Церковь в истории... – С. 59.

³ Великий А. Г. З літопису... – Т. 1. – С. 45, 54.

⁴ Коструба Т. Нариси з церковної історії України X-XI ст. / Т. Коструба. – Торонто, 1955. – С. 47; Запровадження християнства... – С. 81; Великий А. Г. З літопису... – Т. 2. – С. 41-45.

⁵ Пашуто В. Т. Внешняя политика... – С. 188.

⁶ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – М, 1960. – Кн. 2. – С. 54.

⁷ Там же. – С. 55; Чубатий М. Історія... – С. 488; ПСРЛ. – Т. 2. – С. 522.

⁸ ПСРЛ. – Т. 2. – С. 514, 515, 522.

⁹ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь: Очерки социально-политической истории / Ю. А. Лимонов. – Л., 1987. – С. 56; Приселков М. Д. Очерки церковно-политической истории... – С. 394-399; ПСРЛ. – Т. 1. – С. 349.

¹⁰ Чубатий М. Історія... – С. 488.

У середині XII ст. (за іншими авторами, в середині 60-х років XII ст.) новгородське єпископство стало архієпископством¹. Це підвищення, хоча й піднесло значення Новгороду як культурного й релігійного осередку², не допомогло йому стати основним релігійним центром на північному сході Європи.

У північно-східній Європі зросла тоді сила незалежної **Суздальської держави** з центрами в Ростові, Володимирі і Суздалі. У 1157 р. князем Ростово-Суздальської землі став Андрій Боголюбський. Російський історик Ю. А. Лимонов підкреслює, що 1157-ий рік був надзвичайно важливою датою в історії «Росії», бо **«вона означає офіційний акт створення самостійного державного утворення на північному сході, осередку майбутнього політичного центру всієї російської нації»**³ (підкреслення наше – В.К.).

Саме на цій території церковне і релігійне життя буде розвиватися в інший спосіб, ніж на півдні митрополії, в Русі. Тому від цього часу треба говорити не лише про фактичне існування двох церков на сході Європи, а й про різні шляхи їхнього дальшого розвитку, які були зумовлені тим, що кожна країна жила своїм власним життям і в кожній з них склалися різні політичні обставини.

Наприкінці 1156 р. суздальці змусили єпископа Нестора покинути Ростов і, як писав літопис, від'їхати **«в Русь»**⁴. На підставі відомостей літописів можна вважати, що причиною вигнання єпископа із Суздальської землі був конфлікт між ним і князем Андрієм з приводу посад. Але важливим є те, що це питання стало основою затяжної боротьби суздальського князя за специфічний характер Церкви в його державі. Але також, як це не дивно, це питання стало складовим **боротьби суздальського князя проти престижного місця Києва на сході Європи**.

Призначений митрополитом у 1158 р. новий ростовський єпископ Леон також конфліктував з Андрієм, і в 1159 р., ростовці із суздальцями прогнали його нібито за те, що він грабував церкви й попів⁵. Він, мабуть, стягував надто великі податки для митрополита і константинопольського патріярха. Відомо, що митрополія Русі була для Константинополя джерелом величезних прибутків⁶.

Проте це була не єдина причина вигнання єпископа: його обвинувачували в ересі⁷. Крім цього, зробившись абсолютним самовладцем Суздальської землі (**не Русі!**)⁸, князь Андрій потребував слухняних єпископів. Прогнавши Леона, він наказав своїм «людям» обрати суздальським єпископом (або як дехто думає навіть митрополитом) його кандидата Феодора (Федорця)⁹.

Практика обрання єпископа місцевими людьми, яка з'явилась у Суздальській землі та яка існувала також у Новгороді, утверджувалася тим легше, що Андрій бажав створити в себе зовсім самостійну Церкву. Фактично обрання Феодора і вся політика Андрія були спрямовані на те – і це треба підкреслити, – щоб **визволити Ростово-Суздальську землю від духовно-релігійної залежності і політичних впливів Києва, утвердити її повну самостійність і поставити її понад Руссю**¹⁰.

¹ Фроянов Й. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства... – С. 172; Ричка В. М. Про феодальний устрій... – С. 103.

² Там же. – С. 103.

³ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь... – С. 46.

⁴ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 347.

⁵ Там же. – С. 349.

⁶ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь... – С. 50, 51, 64.

⁷ Чубатий М. Історія... – С. 525; ПСРЛ. – Т. 1. – С. 351.

⁸ «Се же твори хотя самовластєць быти все Суждальської землі»: ПСРЛ. – Т. 2. – С. 520.

⁹ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 352; Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь... – С. 52- 53.

¹⁰ Там же. – С. 55; Ричка В. М. Про феодальний устрій... – С. 103.

Щоб здобути перевагу над Києвом, треба було протиставити Києву якийсь визначний духовний центр у Суздальській землі. Такий центр утворився у Володимирі на Клязьмі, де спеціально запроваджено культ Богоматері довкола славнозвісної ікони, що її раніше забрав (деякі автори кажуть “украв”) із собою з Вишгорода Андрій, коли втікав з Русі. У 1158-1160 рр. князь побудував у Володимирі церкву Успіння Пресвятої Богородиці¹, передбачаючи зробити там осідок митрополії. В ній він розмістив привезену з Русі ікону Богоматері, прикрасив її дорогоцінним камінням, сріблом, перлами². Церква одержала величезні багатства і земельні володіння³. У Володимирі збудовано церкву св. Спасителя та інші церкви.

Культ Богоматері у Володимирі посилювався після введення в 1164 р. свята Спаса (1-го серпня), а в 1165 р. – свята Покрови (1 жовтня)⁴. У зв’язку з останнім святом Андрій наказав виготовити «Проложное сказаніє» і «Службу» для прославлення Покрови⁵. Культ Богоматері і пов’язані з ним перші тексти були створені лише з метою піднести значення **Владимира на Клязьмі** як центру нової держави та як міста Богоматері. Все це робилося для того, щоб **протиставити місто Володимир Києву**.

Перша спроба створити митрополію на північному Сході Європи

Єпископ Леон згодом повернувся до Ростова, але між ним і князем Андрієм знову виник конфлікт. Леон проповідував і проводив у життя **суворі пости**. Релігійний диспут з цього приводу виник на форумі єпископського собору, скликаного Андрієм⁶. Російські історики надають цій релігійній дискусії великого значення, оскільки вона, як відзначає Ю. А. Лимонов, не лише знаменувала виникнення в Суздальській землі «самостійної канонічної думки», а й започаткувала новий період у становленні Церкви на північному сході Європи⁷.

Після собору Андрій знову вигнав Леона і звернувся до Константинополя з проханням, щоб у Володимирі була створена митрополія і щоб митрополитом був поставлений його кандидат Феодор⁸. Це вже був **конкретний крок у напрямі повного розриву з Києвом** і дальшої розбудови церковного й ідеологічного центру на північному сході⁹. Коли ж патріарх не погодився на вимогу князя Андрія, князь допомагав Феодорові проводити самостійну політику. Ю. А. Лимонов відзначає, що відтоді володимирська кафедра **набрала фактично автокефального значення**¹⁰. Іншими словами, на території митрополії (не Русі!) дійсно вже існувало дві Церкви.

Ю. А. Лимонов підкреслює, що ідея створення в Суздальській землі нової митрополії, тобто незалежної (від Києва) Церкви і “*нового ідеологічного центру, який протиставився б Києву*”, “*потрясла усім феодальним суспільством*” цієї країни і всі про це дискутували. Сучасники надавали великої ваги релігійній суперечці щодо посту та боротьбі проти Київської митрополії¹¹.

¹ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 348, 351; – Т. 2. – С. 491.

² Там же. – Т. 1. – С. 351, 511.

³ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь... – С. 55.

⁴ Там же. – С. 59-60; Hurwitz E.S.; Prince Andrej Bogoljubsky: The Man and the Myth, Florence, 1980. – P. 59.

⁵ Там же. – P. 69-78, 93.

⁶ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь... – С. 56; ПСРЛ. – Т. 1. – С. 352.

⁷ Лимонов Ю. А. Там же. – С. 56.

⁸ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 222-229; Церковь в истории... – С. 59-60.

⁹ Лимонов Ю. А. Назв. праця. – С. 58.

¹⁰ Там же. М. Брайчевський уважає, що за Андрія і пізніше не існувало жодної автокефалії Ростовського єпископства.

¹¹ Лимонов Ю. А. Назв. праця. – С. 58, 59.

На цьому місці не можна поминути одної важливої події. У 1169 році Андрій із Суздальцями та їхніми союзниками смолянцями та чернігівцями пішов походом на Русь і по-варварськи знищив Київ. Іпатієвський літопис свідчить:

“А здобули вони Київ місяця марта, – восьмого, на другому тижні посту, в середу. І грабили вони город увесь два дні: Поділ та гору, монастирі й Софійський Собор, Десятинну Богородичну церкву. І не було помилування нікому ні звідкіля: ні для горіючих церков, ні для убиваних християн, ні для інших полонених. Жінок ведено в полон, насильно відриваючи їх від чоловіків, а діти ридали, дивлячись на матерей. І забрали багатства безчисленні, і пустою стояли церкви без ікон, риз та дзвонів... І пограбовані були всі святині. Запалили позанці навіть Лавру Печерську Святої Богородиці... І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні...”¹.

З цього приводу можна зауважити, що Суздальський літопис зазначає, що Київ зустрінула така кара “за гріхи” і за “неправду” митрополита, за його позицію в суперечці щодо постів².

Андрій не залишився в Києві, київський княжий престіл його не цікавив³. Він бажав лише знищити значення Києва, аби підкреслити вагу і значення своєї держави в порівнанні з Руссю. Зрештою, він повів переможну війну проти сусідньої держави – Новгороду⁴. У Києві він залишив свого брата Гліба, який там княжив не цілих два роки і остаточно був прогнаний Мстиславом. Плянуючи покарати Київ, Андрій знову пішов походом на Русь (за Грушевським у 1173 р., за літописом у 1174 р.), однак цей похід закінчився повною невдачею⁵. В кінці 1160-х і на початку 1170-х років у Суздальській землі продовжується пропаганда ідеї релігійної й ідеологічної самостійності. У «Сказанні про чудеса владимирської ікони Божої матері», остаточно оформленому на початку 1170-х рр.⁶, прославлюваній чудотворності ікони надається, як стверджує Ю. А. Лимонов, політичного забарвлення, щоб підкреслити незалежність і богообраність Володимира⁷. Треба підкреслити, що “Сказаніє” відноситься лише до Владимиро-Суздальської землі, до Володимира, і нічим не пов’язане з Києвом (тільки один раз згадується чудо в Переяславі).

Суздальський літописець називає Андрія «благовірним», «боголюбивим», «христоролюбивим», **намісником «Божої сили» на землі**, мудрим як Соломон⁸, але аж ніяк **не спадкоємцем слави Києва**. Це стосується й інших творів Владимиро-Суздальської землі. Тоді як у «Житті Леонтія Ростовського» згадується, що князь Андрій був сином Юрія Довгорукого, онука Володимира Мономаха, то «Сказання про перемогу над болгарами» порівнює битву Андрія

¹ ПСРЛ. – Т. 2. – С. 545; ПСРЛ. – Т. 1. – С. 354; Літопис Руський за Іпатієвським списком. – К., 1989. – С. 295.

² ПСРЛ. – Т. 1. – С. 354.

³ Лимонов Ю. А. Назв. праця. – С. 72.

⁴ Новгородская первая летопись... – Т. 2. – С. 33; Лимонов Ю. А. Назв. праця. – С. 68.

⁵ ПСРЛ. – Т. 2. – С. 573; Грушевський М. Історія України-Русі. – Львів, 1905 (Нью Йорк 1054). – Т. 2. – С. 201.

⁶ Лимонов Ю. А. Назв. праця. – С. 59. Немає однозначності щодо дати написання «Сказання»; Ключевський вважає, що воно було написане між 1164 і 1185 рр.; див.: Ключевський В. О. Сказание о чудесах Владимирской иконы Божей Матери / В. О. Ключевський // Чтения Общества любителей древней письменности, XXX. – СПб., 1878. – С. 1-43;

⁷ Там же. – С. 59.

⁸ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 351, 353, 355, 357, 369, 371; Лимонов Ю. А. Вказана праця. – С. 74. М. Брайчевський зазначає, що цим літописцем був сам Андрій.

проти болгар з битвою візантійського імператора Мануїла Комнина з сарацинами¹, хоча імператор жив в іншій епосі від Андрія. Але пов'язання князя Андрія з грецьким імператором (а не з князем Києва!) було потрібне для піднесення престижу суздальського князя.

Священники і монахи Суздальської землі постійно виступали проти єпископа Феодора, якого далі підтримував князь. Щоб усмирити непослушних, Феодор почав застосовувати терор. За свідченням літопису, він переминівся в безжалісного ката, особисто втинав голови, голив бороди, випалював очі, втинав язика непокірних, прибивав людей на стінах, і був дуже ненаситний на багатство².

Бажаючи привласнити собі багатства Успенського Собору Богоматері у Володимирі, яка була найбільшою святинею Володимиро-Суздальської держави, Феодор попав у конфлікт з впливовими церковними людьми міста. Вони домогалися його видалення до Києва, щоб там отримати конфірмацію його єпископського сану в митрополита. Федор відмовився, заявляючи, що він був поставлений самим константинопольським патріархом. Одночасно він наказав закрити усі церкви у Володимирі, *“і не було чути ні дзвонів, ні пісень по всьому городі, ні в головній церкві, де знаходилася чудотворна Мати Божя”*³.

Попавши в конфлікт з самим князем, Феодор таки мусів поїхати до Києва в травні 1169 р. (пригадаймо – у березні цього ж року Київ був знищений князем Андрієм!). Відправляючи Федора до митрополита в Києва, князь Андрій, мабуть, хотів приподобатися константинопольському патріархові. Він, може, хотів переконати митрополита і Константинополь, що він є дійсно справжнім політичним партнером у Східній Європі. Та митрополит-грек, Константин, потракував Феодора як свого конкурента, тому наказав його ув'язнити *“як злочинця і еретика”*, відрізати йому язик, праву руку і виколоти очі, та стратити його на Песячому острові⁴.

Отож Андрієві Боголюбському не вдалося створити митрополію в його державі. Проте ідея повної релігійної та ідеологічної незалежності Ростово-Суздальської держави продовжувала жити. Ю. А. Лимонов слушно підкреслює, що *«60 років пізніше у Володимиро-Суздальській землі вже бачимо два єпископства. За не цілих сто років у Володимирі з'являється митрополит «всієї Русі», який вкоротці вибирає свою резиденцію в Москві. Таким чином, політична доктрина Андрія почала конкретно реалізуватися»*⁵.

Поява назви “Україна”

У Суздальщині наступник Андрія, його брат Всеволод, продовжував політику свого попередника. А у 1203 р. смоленський князь Рюрик Ростиславич пішов походом проти Русі, захопив, зруйнував і пограбував Київ. Літописець зазначив, що такого страшного лиха *«не знала Руська земля від хрещення Києва»*⁶.

У наслідок цих інвазій з півночі Київське князівство занепало, а епіцентр Русі пересунувся на захід від Києва до Галича, столиці нової політичної сили. У цей час літопис уже вживає назву **Україна**. Уперше вона згадується під 1187 р. по відношенню до південної частини Русі, до Переяславщини. Потім,

¹ Ключевский В. О. Житие Леонтия Ростовского / В. О. Ключевский // Древнерусские жития святых как исторический источник. – М., 1871. – С. 3-22.

² ПСРЛ. – Т. 1. – С. 335-356; Т.2. – С. 552; Літопис Руський... – С. 299.

³ Там же. – Т. 1. – С. 355.

⁴ Там же. – С. 355-356; Т. 2. – С. 551-554; Лимонов Ю. А. Назв.праця. – С. 61-62; Церков... назв. праця. – С. 60.

⁵ Лимонов Ю. А. Указ. соч. – С. 62.

⁶ ПСРЛ. – Т. 1. – С. 418.

під 1189 р. у літописі відзначається, що Ростислав, син Івана Берладника, намагаючись здобути Галицьке князівство, прибув до «України галицької»¹. У цей час ще зовсім не існувала назва «Росія», яка була вигадана **п'ять століть** пізніше! Мабуть тому, щоб оправдати свій імперіалізм по відношенню до України, Російська православна Церква і Москва приписують собі термін «Русь» і «русська земля», щоб оправдати свої зазіхання на українську історію цього часу. Ростово-суздальська держава, де народилося і розвинулося Московське князівство, Московія, не мала контактів з Європою, до неї не належала аж до царя Петра I-го. Щоб це заперечити, їм потрібно вживати вигадку про т.зв. «Руський мір». Але повернімося до давньої історії.

Новий могутній центр в Україні оформився після того, як у 1199 р. князь Роман об'єднав Галицьке князівство з Волинським. У 1202 р., коли Роман вийшов переможцем у конфлікті з київським князем, його радісно прийняли кияни, відчинивши перед ним брами міста. Роман запанував над Києвом, але там не залишився. Його авторитет зріс ще більше внаслідок двох походів проти половців (1202 і 1205). Літопис вказує, що він визволив багато невільників «і раділи всі християни в Руській землі»².

Про яку **Руську землю** йдеться? Як і раніше – **про територію України**. Під 1189 р. у літописі записано, що «Святослав запропонував Галич Рюрикові, а собі хотів взяти всю Руську землю докола Києва»³. У 1201 р. літописець називає Романа «самодержцем усієї Русі»⁴. В обох випадках «Русь» – **це територія України**.

Термін “всєя Русі”

Термін самодержець «усієї Русі» (“всєя Руси”) зустрічаємо в літописі чи не вперше при титулуванні Володимира Мономаха під 1126 р.⁵, тобто за десять років до розпаду імперії. Він же вживається пізніше в титулі митрополитів.

Звичайно, важко з'ясувати, як точно титулувалися київські митрополити до початку XIII ст. У «Повісті временних літ», і в Іпатіївському літописі немає уточнень. Титул «русський митрополит» зустрічаємо під 1121 р. в Суздальському літописі Лаврентіївського списку, а титул «митрополит київський» – в Суздальському й Іпатіївському літописах під 1195 р.⁶ Титул «митрополит київський і всієї Русі» вжито в Суздальському літописі під 1230 р.⁷ Існує також печатка з цим же титулом грецькою мовою, яку приписують митрополитові Ніфонтові (1181-1198)⁸. Деякі дослідники вважають, що окреслення «всієї Русі» могло виникнути раніше, наприкінці XI ст.⁹, тобто коли три волості і митрополії Русі були під адміністрацією київського митрополита. Це припущення нам здається малоймовірним. Більш вірогідно, що окреслення «всієї Русі» в митрополитичому титулі з'явилося наприкінці XII ст. чи в першій половині XIII ст., тобто приблизно через півстоліття або століття після розпаду Київської великодержави.

У Константинополі митрополія називалася «митрополією Русі», її юрисдикція простягалася також на всі ті землі, які Руссю не називалися, але належа-

¹ Там же. – Т. 2. – С. 663; Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство... – С. 80; Літопис руський... – С. 347.

² ПСРЛ. – Т. 1. – С. 240.

³ Там же. – Т. 2. – С. 663.

⁴ Там же. – С. 715.

⁵ Там же. – С. 289.

⁶ Там же. – Т. 1. – С. 292, 445; Т. 2. – С. 694, 687, 697.

⁷ Там же. – Т. 1. – С. 455.

⁸ Поппз А. В. Русские митрополии... – С. 108.

⁹ Там же.

лі до Русі, себто Київської великодержави. Після розпаду імперії в 1135 р. ці землі стали окремими державами. Отже, відтоді **митрополія охоплювала території різних держав** і тому, мабуть, необхідно було додати уточнення в титулі митрополитів. Бо в дійсності йшлося не про митрополію одного народу чи в одній державі (подібно як, наприклад, у титулі «папа римський»).

Друга половина XII ст. і перша половина XIII ст. позначаються формуванням **двох різних світів** на території колишньої митрополії Києва. Хоча Київ залишився славним і престижним історичним центром, все ж таки духовний і політичний центр Русі-України пересунувся на захід, до Галича. Українська Галицько-Волинська держава, яка простягалася від Засяння до Києва, продовжувала політику Київської держави.

У Галицько-Волинській державі, як писав М. Грушевський, бачимо «*сполучення руських культурних елементів із західними*»¹. Для русинів-українців католики також християни². Як раніше в Києві, також в Галицько-Волинській державі митрополит був часто посередником у спорах, але не був знаряддям князя.

У Владимиро-Суздальській державі прищеплювалася ідея походження влади від Бога, якій не можна противитися³. У цей спосіб політичні інтереси князя були поставлені понад християнську мораль.

Галицько-Волинська держава підтримувала зв'язки з Візантією і з Заходом. Наприклад, до Романа приїздив візантійський імператор Олександр, а папа Інокентій III пропонував Романові корону⁴. Королівську корону отримав від папи князь Данило (1253). Зв'язки із Заходом продовжувалися до занепаду Галицько-Волинської держави в середині XIV ст.

Звертаючись у 1207 р. до «архієпископів, єпископів та загалу духовних і світських на Русі», папа Інокентій III уважав, що Русь не відкололася від Риму, а скоріше відчужена, віддалена⁵. У 1214 р. угорський король Андрій, син якого деякий час панував у Галичі, просив у папи королівської корони для свого сина, запевняючи, що князі і народ Галичини «*будуть постійно перебувати в єдності та послузі Святійшій Римській Церкві*»⁶.

Увесь цей час єпархії Галицько-Волинської держави належали до Київської митрополії. Київський митрополит грек Матвій (1200-1220 рр.) мусів рахуватися з толерантним ставленням русинів-українців до західного світу⁷, і немає даних про будь-які труднощі з цього приводу на півдні митрополії.

Однак згодом розпочалися конфлікти. Погіршення співвідношення на релігійній ниві було викликано місіонерством польських домініканців (а також францісканів). За розпорядженням папи Григорія IX вони вимагали, щоб католики відокремилися в приватному житті від «невірних» русинів і забороняли мішані подружжя з ними⁸. У відповідь київський митрополит Кирило переконував київського князя заборонити домініканцям перебувати в Києві і наказав «*перехресчувати*» католиків перед шлюбом⁹.

¹ Грушевський М. Назв. праця. — Т. 2. — С. 483.

² ПСРЛ. — Т. 2. — С. 809; Чубатий М. Історія... — Т. 1. — С. 547.

³ Там же. — С. 530.

⁴ Греков Б. Д. Избранные труды. — М., 1959. — Т. 2. — С. 487.

⁵ Doc. Pont. Rom. Hist. Ukrainae. Annal. OSBM, Romae. — Vol. 1. — P. 11-12; Чубатий М. Назв. праця. — С. 571.

⁶ Цит. за: Чубатий М. Назв. праця. — С. 578-579.

⁷ Там же. — С. 573.

⁸ Doc. Pont. Hist. Ukrainae, op. cit., doc. — № 7; Чубатий М. Назв. праця. — С. 593.

⁹ Великий А. Г. Назв. праця. — Т. 1. — С. 153-157.

У першій половині XIII ст. відбувалися нові важливі політичні зміни на Сході Європи. Саме тоді утворилася **Литовська держава**, а зі сходу, з Азії, почалося **татаро-монгольське нашествя**. В 1240 р. татари здобули і зруйнували також Київ. Владимиро-Суздальська держава втратила своє значення, але розпалася на ряд князівств. На перше місце висунулися два політичні центри: Твер і Москва. Однак духовно-релігійним центром ще якийсь час залишився Владимир на Клязьмі.

У цей час не переривалися контакти Галича з Римом. Після татарської навали Галич покладав надії на протитатарську коаліцію християнських держав Європи, а Рим сподівався на приєднання русько-української Церкви. Єпископ (за деякими джерелами, архієпископ або навіть київський митрополит) Петро Акерович їздив на Захід, до Риму, а потім на I Вселенський собор у Ліоні (1245)¹. Переговори тривали до кінця 1246 р., і наступного року дійшло до церковного порозуміння між Римом і Галичем².

Ще перед татарською навалою митрополити, які титулювалися «митрополит київський і всієї Русі», дедалі більшу увагу звертали на північну частину митрополії. Митрополит Кирило (1224-1233) не сидів постійно в Києві, він жив теж у Суздальщині, у Владимирі³. Митрополит Кирило II (1250-1281), який розійшовся з князем (королем) Данилом у питанні про унію, ще більше їздив на північ, ніж його попередник, жив там довгі роки і помер у Суздальській землі⁴. Митрополит Максим (1285-1307) також часто перебував на півночі, а в 1299 р. остаточно покинув Київ «з усім своїм крилосом і всім життям» і переніс осідок митрополії з Києва до Владимира⁵. Там він став союзником тверського князя. Після його смерті в 1307 р. тверський князь Михаїл направив до Константинополя свого єпископа Геронтія з проханням поставити його митрополитом⁶. Однак патріарх висвятив іншого кандидата – Петра.

Ігумен Петро Ратинський (з монастиря над Ратою, біля Сокаля) був спочатку митрополитом галицьким (1305-1308 рр.), а в 1308 р. патріарх Атанасій, мабуть, сподіваючись об'єднати митрополію, призначив його митрополитом київським і всієї Русі (1307-1326 рр.)⁷. Однак митрополит Петро лише зупинився у Києві проїздом до Владимира.

У Владимирі московський князь Юрій приклонив його на свій бік. Тоді тверський єпископ Андрій обвинуватив Петра в симонії, але в 1311 р. з'їзд князів і єпископів виправдав його. У 1315 р. Петро добився усунення єпископа Андрія і призначення в Твері його кандидата.

Митрополит Петро підтримував добрі стосунки з ханом Узбеком, представником окупантської татаро-монгольської орди, якого приклонив на бік московських князів. Між ними і Петром існували постійні тісні зв'язки. Він жив переважно в Москві, а в 1325 р. офіційно переніс туди осідок митрополії з Владимира. Цього ж року в Москві було збудовано соборну церкву Успенія, подібну до Владимирської. Митрополит Петро помер у 1326 р. Його смерть

¹ Пашуто В. Т. Внешняя... – С. 284, 286; Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1966. – Т. 1. – С. 89; Полонська-Василенко Н. Історія... – Т. 1. – С. 185; Чубатий М. Назв, праця. – Т. 1. – С. 603-612.

² Великий А. Г. Назв, праця. – Т. 1. – С. 153-157.

³ ПСРЛ. – Т. 10. – С. 93.

⁴ Там же. – С. 158.

⁵ Там же. – С. 172.

⁶ Сахаров А. М. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. М. Сахаров. – М., 1969. – С. 48.

⁷ Грушевський М. Назв, праця. – Т. 3. – С. 271; Полонська-Василенко Н. Історія... – С. 235.

і похорон московські князі використали **в політичних цілях**. За допомогою оповідань про чудо на його гробі вони намагалися закріпити **значення Москви як вищого від Владимира** церковного релігійно-духовного центру¹.

Дві православні митрополії на Сході Європи

Коли ж осідок митрополії перенесено з Києва закордон, у Суздальщину, тобто до Владимира на Клязьмі, галицький князь Лев добився у патріарха Анастасія створення митрополії для Галицько-Волинської держави². Існуючий фактичний поділ давньої митрополії Русі, що існував де факто, таким чином одержав перше юридичне оформлення. **Саме відтоді починається боротьба митрополитів, що сидять у Москві, за контроль над Церквою в Україні, як також у Білорусії і Литві.**

Першим галицьким митрополитом став Ніфонт (1303-1305 рр.). **Нова митрополія, яку греки називали «митрополією Малої Русі»** і яка в історіографії відома як **галицька митрополія**, проіснувала з 1302 р. до 1347 р.³, отже, практично до занепаду Галицько-Волинської держави.

На сході Європи в цей час створилася зовсім нова політична структура і вона не могла не впливати на структуру Церкви. На північному сході, де оформилася Московська держава (майбутня Росія), вважали, що там повинна бути митрополія.

Галицько-Волинська держава також добилася своєї митрополії. Після занепаду цієї держави в 1349 р. і прилучення Галичини до Польщі, польський король Казимир, не бажаючи, щоб русини-українці залежали від митрополита, що сидів у ворожій йому державі, подбав у 1370 р. про відновлення Галицької митрополії, яка проіснувала до початку XV ст.⁴. Оскільки Волинь і решта української (а також білоруської) території опинилися в Литовській, чи радше Литовсько-Руській державі, там також виникла потреба у своїй митрополії.

Незважаючи на те, що за канонами Вселенських соборів межі митрополій повинні були збігатися з державними⁵, візантійські імператори і константинопольські патріархи з різних причин (політичних і матеріальних) були проти поділу **«митрополії Русі»**, а якщо поступалися, то лише під тиском політичних сил. Проти існування двох митрополій на території колишньої київської митрополії активно виступав, наприклад, імператор Іван Кантакузен у 1347 р. в листі до волинського князя Любарта-Дмитра⁶.

Митрополит-грек Теогност, який прибув до Москви в 1328 р., повністю прийняв сторону московського князя. Як і його попередники, він займався лише справами північної частини колишньої київської митрополії, призначав прихильних Москві єпископів, відлучив від Церкви весь Псков через те, що туди втік тверський єпископ, його противник⁷.

Після смерті Теогноста в 1353 р. до Константинополя поїхали на «поставлення» кандидат московського князя Олексій і кандидат литовського князя Ольгерда – Роман. Патріарх спочатку вважав, що **«вся Русь повинна бути в**

¹ Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды / И. Б. Греков. – М., 1975. – С. 41-43; Церковь в истории... – С. 62-64; Великий А. Г. Назв. праця. – Т. 2. – С. 206-207.

² Коструба Т. Нариси... – С. 107-113; Чубатий М. Назв. праця. – Т. 1. – С. 667.

³ Там же. – С. 669, 700-702; Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI вв. / И. Б. Греков. – М., 1963. – С. 19.

⁴ Полонська-Василенко Н. Историчні підвалини... – С. 40.

⁵ Чубатий М. Назв. праця. – Т. 1. – С. 526.

⁶ Там же. – С. 700-702.

⁷ Церковь в истории... – С. 64.

завідувати однієї, нероздільної митрополії з осідком у місті Владимирі»¹, але під тиском князя Ольгерда погодився висвятити двох митрополитів – Олексія як «київського і всієї Русі» і Романа з осідком у Новгородку. Однак Роман також мав титул «всієї Русі» і навіть переніс свій осідок до Києва². Тоді, підтримуваний Московю, Ордою і московським патріярхом митрополит Олексій поїхав до Києва відстоювати своє право на київський митрополитичий стіл, але його не прийняли, і він ледве врятувався втечею від арешту і, мабуть, смерті³.

Після смерті Теогноста в 1353 р. до Константинополя поїхали на «поставлення» кандидат московського князя Олексій і кандидат литовського князя Ольгерда – Роман. Патріарх спочатку вважав, що «вся Русь повинна бути в завідуванні однієї, нероздільної митрополії з осідком у місті Владимирі»⁴, але під тиском князя Ольгерда погодився висвятити двох митрополитів – Олексія як «київського і всієї Русі» і Романа з осідком у Новгородку. Однак Роман також мав титул «всієї Русі» і навіть переніс свій осідок до Києва⁵. Тоді, підтримуваний Московю, Ордою і московським патріярхом митрополит Олексій поїхав до Києва відстоювати своє право на київський митрополитичий стіл, але його не прийняли, і він ледве врятувався втечею від арешту і, мабуть, смерті⁶.

Тут потрібно пригадати, що у XVII столітті добре розрізняли «рутенців» або «русинів» від «московитів», тобто від пізніших росіян. Наприклад, один офіційний латинський документ з Риму говорив: «Rutheni sive Russi vastissimum tracto in logum latumque sese extendunt, multosque non Principatus solum, et Ducatus, sed et Regna sub se habebant olim. Et etiamnum nominae Russiae, non modo censetur Podolia, Volinia, et triplex Russia, Alba, Nigra et Rubra (ab habitu indigenarum, maxime plebis sic dictae) sed etiam ipsum Imperium Moschoviticum. Unde nunc Russiae totius provinciae partim subjacent Magno Moscoviae Duci et omnes sunt schismaticae, partim Serenissimo Regi Poloniae, et majori ex parte sunt unitae S. Romanae Ecclesiae et ad obedientiam Sanctae Sedis Apostolicae receptae...»⁷

Переклад: «Рутенці або Русини простягаються великим простором в довжину і ширину, і мали в давнину під собою не лише багато князівств і воєводств, але і королівств. А також іменем Русь означувалось не лише Поділля, Волинь і потрійна Русь, Біла, Чорна і Червона (від одягу місцевих тубільців, переважно так званого простолонддя), але також і сама держава Московитів. З тої причини тепер деякі провінції всієї Русі почасти підлягають великому князеві Московії, і всі є схизматиками, а почасти найяснішому королеві Польщі і в більшій частині з'єднані із святою Римською Церквою і є прийняті до послуху св. Апостольської Столиці...»

Митрополит Йосиф Велямін Рутський (був митрополитом в роках 1613-1637) мав титул і завжди підписувався в латинській мові – Josephus Velamin Rutchi, Metropolis Chioviensis totiusque **Russiae**, тобто Йосиф Велямін Рутський, митрополит Київський і всієї Русі, а це останнє слово у латинській мові звучить точно так само як слово «Росія». Ось так спритно Московити (звані популярно в народній мові «москалі») пізніше почали представляти історію русинів-українців як свою власну.

¹ Цит. за: Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 48.

² Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 191; Сахаров А. М. Образование и развитие... – С. 57.

³ Там же. – С. 57.

⁴ Цит. за: Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 48.

⁵ Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 191; Сахаров А. М. Образование и развитие... – С. 57.

⁶ Там же. – С. 57.

⁷ Epistolae Josephi Velamin Rutschki, Analecta OSBM, Romae 1956. – P. 113.

Перенесення назви “Русь” за кордон, на північ

У цей час, зокрема від початку XIII ст., два визначні елементи мали вплив на церковне і політичне життя на сході Європи. З одного боку, в термінології Константинополя «Русь» – це вся територія колишньої Київської імперії, а з другого – митрополити перенесли свій осідок з Києва за межі давньої Русі, за кордон, до Володимира, а потім до Москви і при цьому залишили за собою титул **«митрополит київський і всієї Русі»**.

Як бачимо, це лише «стараннями» Церкви була перенесена на північ, до чужої держави, назва «Русь», через що там виник ґрунт для прищеплювання згодом ідеї про безпосередній зв’язок Москви з Києвом і Руссю та для оформлення претензій Московщини-Росії до спадщини Києва. А між ними такого безпосереднього зв’язку не було.

Російський історик П. Н. Третьяков відзначає, що, *«особливо починаючи з часу татаро-монгольської навали, Руссю почали називати всю територію держави з руським народом – все населення, що розмовляло російською мовою»*¹. Друга частина цього твердження не відповідає дійсності бо, як відомо, під час татарської навали і після неї, тобто **більш як 115 років після розпаду Київської великодержави, на сході Європи існувала не одна, а кілька держав**, у тому числі на українській території з центром у Галичі, в якій населення, очевидно, не говорило «російською мовою».

Навіть у час існування Київської держави не було однієї мови на всіх її територіях. Російський академік В. Янін на підставі археологічних й історичних досліджень стверджує, що, наприклад, *«мова новгородців відрізнялася від мови киян навіть у IX ст., причому більш істотно, ніж у пізніші часи»*². Природно, мовні відмінності між суздальсько-московсько-російським народом, з одного боку, і українським та білоруським з іншого, посилилися після розпаду Київської імперії в 1135 р. і різного політично-соціального життя.

Перенесення митрополитичого престолу до Москви у 1325 р. мало величезне політичне значення для Московського князівства. Церква стала союзником і знаряддям московських володарів у їх боротьбі за гегемонію Москви. Князь Іван Калита з допомогою митрополита вирішив **зробити з Москви такий духовний і культурний центр, що перевищував би місто Володимир**. У 1325 р. він побудував там Успенський собор, а в 1327 р. скликав у Володимирі собор єпископів з метою канонізації давнішого митрополита Петра – того митрополита, котрий переніс осідок митрополії з Володимира до Москви, чим зробив величезну прислугу для політики Москви. Канонізацією Петра князь започаткував культ місцевих – московських – святих³.

Невдовзі після собору з’являється «Сказання» про життя і смерть митрополита Петра, в якому йому приписуються всілякі чудеса. Творцем цього тво-

¹ Третьяков П. Н. У истоков... – С. 73. М. Брайчевський уважає, що після монгольської інвазії існували: Золота Орда (до складу якої входила Суздальська Русь), держава Данила Галицького, яку він називає Першим українським королівством, Велике князівство Литовське (до складу якого за Ольгерда потрапила основна частина українських і білоруських земель), а також вільне (пензенське) місто Новгород, яке зберігало свою незалежність до 1570 р. (Архів автора). Ми дуже сумніваємося, що у XIII ст. Суздальська держава носила назву «Суздальська Русь», термін вигаданий багатьма пізніше.

² Інтерв’ю в тижневику «Неделя». – Москва, 20-26 жовтня 1986 р. – С. 10.

³ Кучкин В. А. Сказание о смерти митрополита Петра // Труды Древнерусской литературы, XVIII. – М. ; Л., 1962. – С. 59-73.

ру вважають самого Івана Калиту¹. Згідно із «Сказанням», канонізацією Петра Бог «просвітив Землю суздальську і місто Москву»².

Треба відзначити, що «Сказання» ніяк не пов'язує Петра чи Москву з Руссю або Києвом. Петро є лише московським святым. Але наприкінці XV і на початку XVI ст., коли московські князі почнуть себе титулувати «государями всея Руси», почитання Петра як святого будуть поширювати і на інші території³ Тому російський історик В. А. Кучкін правильно відзначає, що в діяльності московських князів першої половини XIV ст., тобто на початковому етапі творення московської (тобто російської) держави, не було ніяких «загально-руських помислів». Перші московські ідеологи мали на увазі лише місцеві інтереси Москви⁴. Іншими словами, Москва тоді і якийсь час пізніше боролася лише за те, щоб бути спадкоємицею **Владимира, а не Києва**.

Після смерті митрополита Романа литовський князь Ольберт, вимагаючи у патріарха для київської митрополії митрополита, погрожував, що у випадку відмови, православна Церква в його державі «переїде до іншої Церкви»⁵. У 1375 р. патріарх Філофей висвятив митрополитом болгарина Кипріяна. Після смерті в Москві митрополита Олексія у 1378 р., московський князь вимагав, щоб був висвячений його ставленик, чернець Митяй, який став фактичним керівником московської митрополії, або архімандрит Пімен. Патріарх остаточно призначив Пімена митрополитом «**Києва і Великої Русі**», а Кипріян залишився митрополитом **Литви і «Малої Русі»**⁶, але жив у Києві.

Звернім увагу на це, що тоді у греків Великою Руссю була велика територія давньої Русі, а не територія Московщини. Якщо з цієї назви пізніше створено назву «Великоросія», то сталося це у штучно придуманий спосіб.

Болгарин Кипріян дивився на справи Церкви з точки зору інтересів не місцевих народів, а східної Церкви в цілому, тобто інтересів всього православ'я. Тому після смерті Олексія, вважаючи себе його наступником, Кипріян поїхав до Москви, але його звідти дуже скоро вигнали⁷. Однак дослідники вважають, що вже тоді Кипріян мав вплив на оформлення і активізацію так званої «**загально-руської програми**», в якій **керівна роль відводилася Москві**⁸. Болгарин Кипріян виявився гарячим прихильником єдності «загально-руської митрополії»⁹ і, отже, державно-політичної єдності Східної Європи у рамках однієї держави, однієї православної митрополії.

У 1389 р. Кипріян добився від патріарха призначення у Москву теж титула «**митрополит київський і всієї Русі**». Прибувши туди наступного року, він активізував духовне життя, призначив шість нових єпископів, сприяв шлюбу князя

¹ Там же. – С. 74.

² Там же.

³ Там же. – С. 75.

⁴ Там же. – С. 79.

⁵ Голубинский Е. История русской Церкви / Е. Голубинский. – СПб., 1900. – Т. 2. – С. 212; Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 63.

⁶ Снегаров Й. К истории культурных связей между Болгарией и Россией в конце XIV – начале XV вв. / Й. Снегаров // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С. 263; Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 63-64. Тут важливо підкреслити, що терміни «Велика Русь» і «Мала Русь» мали суто церковний характер. Щойно пізніше релігійно-політичні кола в Москві перемінили ці терміни на «Великоросія» і «Малоросія».

⁷ Снегаров Й. Указ. соч. – С. 262.

⁸ Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 322-323.

⁹ Там же. – С. 347.

Василя І з дочкою Вітовта, з яким підтримував зв'язки, помирих Вітовта і Василя з Новгородом. За нього народжується так зване «загально-руське» зведення літопису – «Летописец великий русский» (1382). З'являється «Слово о житії Дмитра Івановича» та ряд інших писань, в яких автори вже починають **перше** говорити про **безпосередній зв'язок з Київською державою ІХ-ХІІІ ст.**¹

У 1396 р., коли внаслідок турецької агресії на посілости Візантії патріарх Антоній закликів держави Центральної Європи до антитурецької коаліції, Кипріян погодився переговорити з королем Ягайлом про необхідність об'єднання грецької Церкви з римською, і в такому дусі звернувся до патріарха².

Болгарський історик І. Снегаров зазначає, що «вихований у дусі візантійського цезаропапізму, Кипріян ставився до московського великого князя як до покровителя Церкви, визнаючи, що Церква, подібно як у Візантії, Болгарії й інших православних державах, повинна співпрацювати в укріпленні влади «поставленого від Бога государя»³. **Кипріян уважав, що центром уявленої ним Русі є Москва і мав на думці об'єднання «руської Церкви» як передумову об'єднання «всієї руської землі»⁴. Візантійський імператор і константинопольський патріарх стали гарячими прихильниками цієї облудної ідеї.⁵**

Однак Кипріян мав ще більші амбіції і плани, які не завжди збігалися з інтересами Візантії. Він хотів закріпити за собою також Церкву Галичини, Молдавії і Болгарії. Переговори з польським королем у справі унії не дали ніяких результатів, Кипріян потрапив у конфлікт з Константинополем з приводу проекту унії і підпорядкування йому Галичини, Молдавії й Болгарії, і він направив у 1397 р. окрему місію до Константинополя. Деякі дослідники припускають, що для цієї місії він наказав виготовити «Список руських міст», в якому називаються різні міста: болгарські, молдавські, подільські, київські, волинські, галицькі, литовсько-руські, смоленські, рязанські, суздальські й новгородські⁶. Виходить, що цей імовірний імперіялізм православної Церкви перейшов згодом на дійсний політичний імперіялізм Московської держави.

Мабуть, у цей спосіб Кипріян хотів надати особливої ваги ідеї поширення своєї митрополії і реорганізації православної церкви в Східній і Південно-Східній Європі⁷. Російські автори пов'язують її з ідеєю перенесення центру православного світу з Константинополя, якому постійно загрожували турки, на територію слов'ян. Так, у середині ХІV ст. болгарське місто Тирново почало вважати себе «новим Константинополем» та столицею «царства болгар і греків»⁸.

Після смерті Кипріяна Константинополь направив у Москву митрополита грека Фотія. Починаючи з 1407 р., литовський князь Вітовт знову домагається висвячення глави київсько-литовської митрополії. Єпископи цієї митрополії не визнали Фотія, що прибув до Москви у 1410 р., і висловили бажання мати власного митрополита⁹. Коли Фотій прибув на Литву, його прогнали.

¹ Там же. – С. 323-324, 332-333.

² Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 75-76; Снегаров Й. – С. 263-264.

³ Там же. – С. 265.

⁴ Там же. – С. 263, 266, 267.

⁵ Там же. – С. 263.

⁶ Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 363-364.

⁷ Там же. – С. 374. За М. Брайчевським, т. зв. «Список городам руським ближнім і дальнім» був укладений за Володимира Ольгердовича (Друге українське кролівство) . Архів автора.

⁸ Там же.

⁹ Снегаров Й. Указ. соч. – С. 272.

Восени 1414 р. собор єпископів у Новгородку вибрав київським митрополитом Григорія Цамблака, болгарина, родича Кипріяна¹.

Вибір цей вони підтвердили і оголосили наступного року. Митрополит Фотій і патріарх відмовилися визнати Цамблака, «відлучили» його від Церкви і віддали анафемі². Митрополит Григорій взяв участь у соборі в Константиї в 1418 р., на якому дискутувалося питання про поєднання Церков, і при цій нагоді був прийнятий папою³. Григорій намагався поширити вплив своєї митрополії на Новгород і Псков. Він помер у 1420 р.⁴ Його наступник, митрополит київський Герасим (1432-1435), якого висвятив патріарх, але якого не визнав московський князь, продовжував справу свого попередника в питанні об'єднання Церков⁵.

Після смерті Фотія в 1431 р. Константинополь призначив у 1436 р. на посаду митрополита у Москві грека Ізидора. Це був час, коли імператор і патріарх, сподіваючись на допомогу проти турків, прихилилися до ідеї поєднання Церков. У 1437 р., через кілька місяців по приїзді до Москви, митрополит Ізидор виїхав на Вселенський собор у Феррарі, який продовжувався у Флоренції. **В 1439 р. собор схвалив єдність східної і західної Церков.** Документи про це, крім імператора і папи, підписав також митрополит Ізидор. Коли він, уже у званні кардинала, повернувся в березні 1441 р. до Москви, князь Василій II назвав його єретиком і заарештував. Ізидор врятувався від смертної кари лише втечею⁶.

“Митрополит Московський”

Московський князь Василій II у листі до патріарха засудив унію і повідомив, що Москва хоче сама обирати свого митрополита, бо князь має право «в ім'я оборони православ'я» порвати відносини з патріархом-«віровідступником»⁷. У 1448 р. собор єпископів Московської держави обрав рязанського єпископа Йону митрополитом «всієї Русі» без згоди Константинополя, за волею великого князя Василя⁸. Відтоді офіційно датують автокефалію Російської православної Церкви. Йона ще носив титул «*митрополит київський і всієї Русі*» до 1458 р.⁹, а потім цей титул змінено на «митрополит всієї Русі» чи, точніше, «*митрополит московський і всієї Русі*»¹⁰.

Коли представники Новгорода просили польського короля Казимира, щоб київсько-литовський митрополит висвятив їм єпископа, московський князь Іван III, вважаючи, що новгородська Церква хоче відділитися від московської, пішов у 1471 р. походом на місто. Московський митрополит Филип благословив цей похід, оскільки, мовляв, новгородці хотіли відійти від православ'я до латинників. А літописець записав, що «*пішов на них князь великий не як на християн, а як на іноязичників і відступників від православ'я*»¹¹. Так державно-

¹ Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 295.

² Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 1-10; Снегаров Й. Указ. соч. – С. 273-274; Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 296.

³ Великий А. Г. З літопису... – Т. 3. – С. 58-62; Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 112.

⁴ Греков Й. Б. Восточная Европа... – С. 299.

⁵ Великий А. Г. Указ. соч. – С. 64-65.

⁶ Церковь в истории... – С. 68; Греков Й. Б. Очерки по истории... – С. 144-146; Великий А. Г. Указ. соч. – С. 67-87.

⁷ Церковь в истории... – С. 69.

⁸ Там же. – С. 69; Титов В. Е. Православие. – С. 83; Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини... – С. 48; Чубатий М. Історія... – Т. 2. – С. 213.

⁹ Грушевський М. Історія... – Т. 5. – С. 406; Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини... – С. 48.

¹⁰ ПСРЛ. – Т. 12, 114, 116, 127, 131; Укр. іст. журн. – 1982. – № 10. – С. 125.

¹¹ Церковь в истории... – С. 70; ПСРЛ. – Т. 25. – С. 288.

політична експансія московського князя набрала форми ідеологічної боротьби за чистоту віри православної.

**“Вся Руська земля ізстарі від наших предків
наша вітчизна” та «Москва Третій Рим»**

У питанні періоду дальшої історії Московії, про який тепер буде мова, автори, зокрема чужинецькі, вживають термін “Росія”. На ділі **термін “Росія” почали вживати перший раз деякі церковні книжники в Московщині наприкінці XV ст.**¹ (але він офіційно утвердився щойно за Петра I). При тому мало хто знає, що церковні книжники Москви безсоромно взяли той термін з грецької мови, в якій слово “Русь” перекладалося у грецькій мові словом “Росія”.

Ця маніпуляція словом – це виразний доказ перфідності з метою привласнення Московю чужої власності (через слово з чужої мови!).

Треба підкреслити, що в Московії глибоко вкорінилася ідея виключності православної релігії, розгорнулася боротьба проти всіх інших релігій, зростала ворожість до інших народів, до всього чужого, зокрема до «латинства»². Наприкінці XV ст., коли Москва вже захопила під свою владу ряд сусідних князівств, у тому числі Новгород (1478) і Твер (1485), московський митрополит Зосима називає Івана II *«новим царем Костянтином»*, а Москву – *«новим Константинополем»*³. Іван III у своїх листах висловлював переконання, що він, як і його предки, *«поставлений Богом»*⁴.

У зв'язку з проголошеною князем «коронацією» Дмитра в 1498 р. було створено «Сказання про князів владимирських», в якому відзначалося, що Рюрик походив *«з роду римського Августа царя»*, отже і московські (владимирські) князі походять з того ж роду, а *«цар Костянтин Мономах»* передав Володимирові Мономахові *«царський вінець»*, яким *«відтоді і донині вінчаються великі князі владимирські»*⁵. В дійсності імператор Костянтин помер приблизно тоді, коли Володимир Мономах тільки народився. **Атмосфера для політичних претензій московського князя Івана III вже була створена. Він почав стверджувати, що «вся Руська земля ізстарі від наших предків наша вітчизна»** (підкреслення наше – В.К.)⁶. Це початок XVI ст., тобто чотири століття після занепаду Київської великодержави, три століття після занепаду Києва і понад півтора століття після занепаду незалежної української Галицько-Волинської держави.

У першій чверті XVI ст. псковський чернець Філофей у своїх листах до Василя III-го і Місюря Мунехіна розвиває теорію про *«Москву – третій Рим»*. Згідно з нею, римська Церква занепадала через ересь, «латини» відійшли від правдивої християнської віри. А Константинополь (другий Рим) завоювали турки в 1453 р. по волі Божій, бо греки *«продали православну віру в латин-*

¹ Тихомиров М. Н. Российское государство XV-XVIII веков. – М., 1973. – С. 13; Сахаров А. М. Образование и развитие... – С. 66.

² Церковь в истории... – С. 77.

³ Дмитрев А. Церковь и идея самодержавия в России. – М., 1930. – С. 103; Титов В. Е. Православные. – С. 81.

⁴ Ключевский В. О. Курс русской истории. – М., 1965. – Т. 2. – С. 127; Титов В. Е. Указ. соч. – С. 81.

⁵ Зимин А. А. О политических предпосылках возникновения русского абсолютизма / А. А. Зимин // Абсолютизм в России. – М., 1964. – С. 36; О, русская земля! – М., 1982. – С. 107-108, 291-293.

⁶ Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – С. 26.

ство». Таким чином «два Рими впали, третій – Москва – стоїть, а четвертому не бути». З усіх християнських царств залишилося, згідно з пророчими книгами, «лише царство нашого государя – Російське царство»¹.

Москва, яка не визнала Флорентійської унії, уважала себе світовим центром християнства, оскільки тільки православне християнство є правдивим, усі інші вровизнання є фальшиві і «противні Богові». Москва обрана Богом, вона є єдиним законним нащадком Рима.

Теорія «Москва – третій Рим», оформлена в 1504-1524 рр., лягла в основу ідеї світового значення Російської держави і виключності значення православної Церкви в житті Росії. Інтронізуючи шістнадцятирічного Івана IV царем у 1547 р., митрополит Макарій називав його «Богом возлюбленим», «Богом вибраним», «Богом вічним», спорідненим з римськими і візантійськими імператорами, нащадком імператора Августа.

Московський митрополит Макарій (1542-1563) відіграв основну роль у процесі перетворення ідеї III Риму у державну теорію Московського царства. За нього Московську державу офіційно проголошено царством, у 1547 р. переведено царське вінчання Івана IV та відбулися важливі церковні синоди 1547 і 1549 рр. Тоді оформлено Стоглав 1551 р. і були видані такі великі збірні твори, як Четьї-Мінеї, «Степенная книга», «Царственная книга», кодифікація літописів. У всіх цих творах, як і в посланнях Макарія, «**послідовно і яскраво проведена ідея єдності «русської» історії, держави, церкви, династії й царської влади як теократичної монархії**»². Так було штучно створено, головним чином за ініціативою Макарія, ідею «єдності Русі» (згодом «триєдиної Русии»).

Ідея «єдності» уже неіснуючої Русі жевріла в Москві, хоча боротьба за реалізацію цієї ідеї в дійсності була відсутня. Зате Москва почала поширювати свої впливи. У 1570 р. вона зліквідувала Церкву в Новгороді, усі скарби і церковні багатства були перевезені до Москви, архієпископ Новгороду був ув'язнений³. Усі спроби зближення між Московією і Римом (місія А. Посевіно в 1581) були використані Московією тільки в свою користь. Москва далі не допускала західних впливів в Московії, вона не дозволяла зближення в галузі релігії і не бажала союзу із католицькими державами⁴.

Створення Патріархату в Москві

Уважаючи, що вона стала спадкоємицею Візантії, Москва почала уважати, що в неї повинен бути осідок цілої православної Церкви, тобто повинен бути патріарх. Переговори в цій справі, які відбулися 1586 р. в Москві не дали бажаних результатів. Але коли у 1588 році прибув до Москви константинопольський патріарх Єремій, московська влада зуміла його примусити посвятити патріарха, уживаючи сили і погроз. Москва тримала насильно в себе патріарха Єремію близько один рік, який врешті посвятив митрополита Йова патріархом у 1589 р.

Потрібно підкреслити, що до новоствореного патріархату належало тільки чотири російські митрополії. Отже, Київ і Україна, які належали до королівства Польського, не належали до московського патріархату! Ця ситуація

¹ Зимин А. А. Россия на пороге нового времени: Очерки политической истории и России первой трети XVI в. / А. А. Зимин. – М., 1972. – С. 340-342; Оглоблин О. Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. / О. Оглоблин. – Мюнхен, 1951. – С. 25-26.

² Оглоблин О. Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. / О. Оглоблин. – Мюнхен, 1951. – С. 25-26.

³ Церква в історії..., поп. цит. – С. 114.

⁴ Там таки. – С. 117.

продовжиться аж до 1668 р., коли, внаслідок договору між Московщиною і Польщею, східні землі України, разом з Києвом, опинилися під контролем Москви. Цього ж року Українську Православну Церкву підпорядковано патріярхові у Москві і від тоді митрополія Києва почала втрачати своє значення.

У цей час, зокрема після 1772 р., імперська російська еліта почала вважати українців «*гілкою російського народу*», що під впливом історичних обставин «*ополячилася*». Царський уряд вважав своєю метою ліквідувати сліди «*ополячення*», асимілювати українців. Не випадково в лексиконі російських чиновників термін «*Україна*» систематично усувався до першої половини ХХ ст. В усіх офіційних документах для позначення Наддніпрянської України використовували терміни: «*Південно-Західна Росія*», «*Південно-Західний Край*» (іноді – «*Малоросія*») і «*Новоросія*» (територія Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній). Українські губернії ніколи не tworили одної адміністративної цілості.

У ХІХ столітті Російська православна Церква далі працювала разом з російською імперською владою і утверджувала імперіалістичне розуміння російської історії. Крім цього, вона була зайнята боротьбою проти уніятства. Але одночасно створювалися основи теорії про «*Руський мір*».

Московські імперіалістичні кола в 1857 році рішили поставити пам'ятник *русскому правителю Рюрику*. Даймо слово знавцеві цієї справи Е.Н. Масловій, авторові праці «*Пам'ятник тисячелетию России*», яку опубліковано за совєтської влади в 1972 р.¹ у формі посібника «*Туристу о Новгороде*», тираж – 100 000 екземплярів!!! Вибачаємося, що залишаємо деякі російські вислови чи назви:

«...Всупереч бажанню правлячих кіл представити пам'ятником офіційну, монархічну ідею, монумент був побудований як пам'ятник Росії. Він прославляє її визначних воєнних, державних діячів і діячів культури, розповідає про славний шлях розвитку, пройдений у цей час рускою державою («Русским государством»). І недаром впродовж всього часу існування цього пам'ятника неминуче викликається патріотичні почування тих, хто знайомиться з ним...

...Голова новгородської обласної ради депутатів трудящих, відкриваючи мітинг, сказав: «Кожній російській людині дорогий цей пам'ятник, який втілює в собі силу і велич нашої «Родини», військову доблесть наших великих предків Мініна, Пожарського, Сусаніна, Кутузова, Суворова, образи яких одушевляють бійців і офіцерів Червоної армії на героїчні подвиги в ім'я нашої Радянської Батьківщини...

Думка про монумент виникла в урядових колах Росії (России). У 1857 році комітет міністрів поставив на обговорення питання про пам'ятник «первому русскому государю Рюрику». Пам'ятник повинен був відзначити в 1862 році ніби тоді тисячолітню дату існування Русского государства.

Згідно з записаною в літописі легендою, Рюрик, вождь варязьких дружин, спочатку правив у Ладозі, а в 863 р. був запрошений на князювання в Новгород.

Цю створену в ХІ ст. легенду про покликання варягів, яка існувала в середньовічній традиції, утверджувала чужоземне походження московської княжої династії, підтримували і руські князі, і руські царі. Рюрика вважали засновником Русского государства і родоначальником княжої династії.

Пізніше ця легенда стала в основі антинаукової «норманської» теорії в історичній науці. Прихильниками тої теорії були визначні дворянські історики В. Н. Татищев, Н. М. Карамзін та інші. Згідно з цією теорією утворення руської держави приписувалось варягам, а датою цієї події уважався 862 рік – час утворення «єдиновластительства Рюрика».

¹ Туристу Новгорода. Пам'ятник «Тисячелетию России». Орден Трудового Красного Знамени. – Друкарня ім. Володарського «Лениздата». – Ленінград, 1972.

«Норманська» теорія мала чимало противників. Ще в XVIII ст. проти неї виступив геніальний російський вчений М. В. Ломоносов. Не прийняли її історики декабристи. Опісля «норманістів» рішуче відкинули в своїх історичних працях революціонери-демократи. Представники ліберального крила буржуазної історіографії, а серед них великий історик С. М. Соловйов, також її не підтримували.

Таким чином, ювілейна дата була зовсім невірогідна. Але легенда про покликання варягів мала багатотисячову давність і стала поетичним переказом. Вона передавалася з уст до уст, притягала увагу художників і поетів, з нею починали навчатись історії численні покоління російських людей. Влада ухотилася за цю легенду в надії, що святкування тисячоліття Росії дасть змогу розвинути демагогічні ідеї про непорушність самодержавства і про його органічне пов'язання з історією Русского государства, грати на патріотичних почуваннях мас і хоча б на якийсь час розрядити розпаловану політичну атмосферу в Росії.

У зв'язку з цим пам'ятник Рюрику визнали як спорудження, котре не вповні відповідає меті, і прийняли рішення спорудити пам'ятник «тисячоліття государства Російського», на якому можна би показати в барельєфах чи других зображеннях головні події нашої вітчизняної історії, – першою з них очевидно покликання Рюрика.

Александр II затвердив пропозицію комітету міністрів і висловився так, щоб пам'ятник був відкритий в серпні 1862 р. Найбільш підходящим місцем для монумента була призначена площа в середині новгородського кремля, між Софійським собором й існуючою будовою. Існуючий там обеліск на честь ополчення 1812 року було рішено перенести в зв'язку з цим на торгову площу Софійської сторони. Загальну суму пам'ятника оцінили на 5000 000 рублів.

Для спорудження пам'ятника оголошено всенародну збірку пожертв. Удалось зібрати 72 507 рублів 71 копійку.

Решту суми виплатила державна скарбниця...

Запланований пам'ятник повинен представляти «шість головних епох» російської історії: заснування государства Русского – Рюрик, 862 рік; уведення християнства в Росії – Володимир, 989 рік; початок визволення від татарського ярма – Дмитро Донський, 1380 рік; заснування єдиного державія Російського царства – Іван III, 1491 рік; заснування престолу дому Романових Михайл Федорович – 1613 рік; перетворення Росії в встановлення Російської імперії – Петро I, 1721 рік¹.

Дальше, згідно з Е. Н. Масловою, вирішено, щоб над пам'ятником було поставлено переважаюче зображення православної віри, «как главного основания правственного возвеличения русского народа». Впорядники проектів все ж таки уважали, що мають право дещо відступити від проектів, аби лише була висловлена головна суть: «визначення поступового розвитку впродовж тисячу років государства Російського».

Оголошено конкурс – до 1 листопада 1859 року. До журі прийшло 53 проекти. Деякі з них говорили про пам'ятник визволення селян, один опишував пам'ятник, на якому представлено царя, який знімає кайдани з селян. Прийнято проект М. О. Мікешіна. На засіданні ради Академії мистецтв 25 листопада 1859 р. признано першу премію для проекту М. О. Мікешіна, який тісно співпрацював зі скульптором І. М. Шредером. Мікешін додав до пам'ятника скульптуру Ярослава Мудрого, якого назвали «первым законодателем России». Після прийняття проекту Мікешіна Академією мистецтв його затвердив також

¹ «Памятник тысячелетию России». – С. 6-15.

цар Александр II. Після смерти Тараса Шевченка в 1861 р. у Мікешіна виникла думка помістити його статую на горельєфі пам'ятника, а також М. Гоголя. Владні російські кола заборонили додати до пам'ятника Шевченка.

Відкриття пам'ятника призначено на 20 вересня 1862 р. Тоді прибули до Новгорода численні представники російського суспільства та цар Александр II з родиною. У день відкриття відбулося «народне гуляння». Мікешін отримав орден Володимира, а Шредера, головного виконавця постатей пам'ятника, ніхто не помічав. Шредер в скорому часі виїхав закордон, побував навіть в Америці.

Монумент побудовано у вигляді дзвона, який має сповіщати потомству про «*славні події і діла першого тисячоліття Русского государства*».

Не описуючи композицію цілого монументу, потрібно все ж таки назвати хоч би групу фігур довкола Петра I-го, яка символізує заснування «єдинодержавия Руси». У центрі – цар Іван III, «*первый государ всея Руси*»... з шапкою Мономаха на голові. По боках Івана III представники підкорених Московією народів (литовець, лівонський лицар група з Володимиром), дальше Рюрик, група Дмитра Донського, яка оголошує перемогу в боротьбі з монголо-татарськими завойовниками. Дальше – князі «*Древней Руси*»: Святослав, Мстислав, Данило Галицький, Олександр Невський... В іншій групі фігур – Богдан Хмельницький, Пожарський, Мінін, Сусанін. Дальше – Кирило і Методій, монах Нестор, Максим Грек, Констянтин Острозький, Іван Федоров... Ще дальше – Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, литовські князі Гедимин, Ольгерд та інші діячі культури. Численні фігури, на думку російських кіл і авторки, «*представляли силу, героїзм, тверду волю і духовну велич русского народа*...»¹.

Ось на цих ідеях формувався новий світогляд росіян. Росія забирала від українців їх історію, їх високу європейську культуру і приписувала їх собі. Одночасно вона замовчувала період тісної московсько-монгольської співпраці в роках 1240-1380.

Представлені тут факти виявляють основу, на якій народилася і розвивалася ідея «русского міра», яка сьогодні несе в собі велику загрозу для існування і прав українського народу, в якого забирають усе те, що творить з нього повноправну націю з правом мати власну державу, жити власним життям і шанувати власну історію. Найбільше прикрє в тому те, що злочинну ідею про «русский мір» поширює і нею поборює українську національну ідею Російська православна Церква.

Метою нашої статті не є виступати проти російської Церкви, ні проти російського народу, який має право мати таку церкву, яка йому підходить. Стаття є проти пограбування Московією чужої власності і поневолення інших народів. Вона є також проти того, щоб чужі організації вільно проводили у незалежній Українській державі підривну протиукраїнську та протидержавну діяльність. У європейських демократичних державах – це недопустиме.

Преса інформує: «*Патріярх Кіріл у вітанні до Дня православного козацтва окреслив географію цієї концепції, назвавши спадкоємцями Святої Русі – Росію, Україну, Білорусь, Молдову та Казахстан*...». Як не дивно, але це співпадає з політикою уряду Москви, яка намагається втримати і зміцнити СНД, точно в цьому ж географічному вигляді.

Врешті потрібно ще раз підкреслити, що Україна завжди була європейською країною, навіть під час російської окупації, бо навіть тоді українці їздили навчатися в європейських університетах. Пригадаймо, що в січні 1918 р. була проголошена незалежна Українська Народна Республіка.

¹ Там таки. – Сс. 16-17, 22-26, 30, 36-38, 55-64, 68-78.

Україна ніколи не повинна стати євразійською чи азійською країною, якою є Росія. При тому в Україні повинна повністю і вільно переважати всюди в громадському і державному житті **українська** державна мова.

The article highlights the history of the creation and functioning of Kiev (n) Metropolis, a split in the Kyiv Metropolis (1147), the transfer of title "Rus" to a foreign country (XIX c.). It is alleged that the autocephaly of the Russian Orthodox Church is dated 1458, and the Moscow Patriarchate established in 1668.

Key words and word-combinations: velykoderzhava Kiev (Russia), Kiev Metropolia, Russia and the West, Galician and Moscow Metropolis.

Отримано: 12.11.2012 р.

УДК 811.161.2'373

Л. В. Кравчук

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

ПОБУТОВІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ В ТЕКСТАХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті виявлено, проаналізовано і класифіковано побутові okazіоналізми в засобах масової інформації на початку ХХІ ст.

Ключові слова і словосполучення: okazіоналізм, унілекс, туристична сфера, «унівульгаризми».

Нове життя нового прагне слова... Цей крилатий вислів Максима Рильського [9] точно відображає зміст процесу, що постійно відбувається в лексичній системі сучасної української мови. Іван Огієнко також вважав, що «У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його віра, його серце, його душа, його культура, його філософія» [5, с. 54]. Життєва ідеологія І. Огієнка постійно спонукала до вивчення мови та пізнання її величі та краси. Як і кожна мова, українська – постійно змінюється: утворюються нові слова для позначення нових реалій та явищ, запозичуються з інших мов. Деякі з них попадають випадково і швидко зникають, інші, виконавши певну функцію, теж зникають або заступаються словами, створеними на власній лінгвістичній основі [2, с. 158].

Цей процес особливо торкається засобів масової інформації, адже саме вони якнайтісніше пов'язані з життям суспільства. Мова ЗМІ – багаточе джерело для дослідження новітніх тенденцій у розвитку сучасної літературної мови.

Зауважимо, що вживання запозичень зумовлене об'єктивними потребами, проте ними не потрібно зловживати. Професор Іван Огієнко, який постійно стежив за нормалізацією української мови, зазначав, що потрібно з усіх варіантів назв одного поняття обирати найзрозуміліше: «Чужі впливи бувають подвійні: корисні й ялові. Коли ми приймаємо до своєї мови яке чуже слово, на заміну якого ми не маємо свого, то це ми маємо корисне запозичення... Коли ж ми беремо з чужої мови слова, чи форми, на які ми вже маємо свої, то це будуть позичення ялові, бо вони нашій мові нічого нового не додають» [6, с. 315]. Ми погоджуємося з думкою видатного вченого і вважаємо, що запозичати треба тоді, коли мова не має власного відповідника певного поняття чи явища.